

A XVIII. SZÁZAD LEGKERESEETTEBB KÖNYVE.

A kalendárium már a XVII. század végén keresett nyomdatermék volt, mely a könyvnyomtatónak állandó jövedelmet biztosított. TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS 1698-ban kiadott „*Maga személyének, életének és különös tselekedetének mentsege*” című röpirata szerint ellenfelei azt vetették a szemére, hogy évente sok ezer kalendáriumot nyomtak s ebből rengeteg haszna van. Azt maga is elismeri, hogy Erdélyben ez az egyetlen hasznohajtó nyomdatermék, a hasznot azonban erősen csökkentti, hogy sokat kell belőle ajándékképpen elosztogatni és sok eladatlan marad. Szerinte a kalendárium nem annyira a könyvnyomtatóknak, mint inkább a könyvkötőknek hajt hasznot, akik azokat nyers állapotban olcsón összevásárolják és bekötés után drága pénzen árusítják. TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS védekezése aligha volt helytálló, mert a XVIII. századi könyvnyomtatók éppen a kalendáriumkiadás jövedelmezősége miatt igyekeznek kalendáriumszabadalmakat szerezni. LANDERER JÁNOS MIHÁLY 1752. augusztus hó 9-én a helytartótanácsához intézett beadványában hangsúlyozottan kiemelte, hogy a nyomdatermékek közül a kalendáriumok örvendenek a legnagyobb kelendőségnek. Mikor pedig PATZKÓ ÁGOSTON újságkiadási ügyében LANDERERTŐL kért véleményt a helytartótanács, 1779. augusztus hó 25-én kelt nyilatkozatában (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) kijelentette, hogy mióta a kalendáriumkiadási jogot elvették a könyvnyomtatóktól, életfenntartásuk legerősebb támaszától estek el (*magnum quotidianae subsistentiae nostrae adminiculum amiserimus*). Ezek után alig lehet kétséges, hogy a kalendáriumkiadás kitűnő jövedelmi forrást jelentett a könyvnyomtatók számára s TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS védekezése alig lehetett helytálló.

A XVII. században a kalendáriumkiadási jog még nem volt korlátozva, minden könyvnyomtató szabadon állíthatott elő

kalendáriumokat. Az első kalendáriumkiadási szabadalmat TÖLTÉSSY ISTVÁN kapta 1705. november hó 5-én s ezzel új korszakot nyitott meg a kalendáriumkiadás történetében. TÖLTÉSSY ISTVÁN eredetileg könyvkötő volt, később azonban a debreceni városi tanács kiküldte Hollandiába, hogy ott a könyvnyomtatás mesterségét megtanulja. Hollandiában TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS volt a mestere, de a tanítvány nem követte mestere példáját, mert rövid időn belül kijelentette, hogy a betűmetszés megtanulása érdekében nem hajlandó a szemét tönkretenni. Megmaradt tehát közönséges könyvnyomtatónak, kinek debreceni kiadványairól a debreceni nyomda monográfusa (Csürös: *A debreceni nyomda története* 130. l.) kénytelen volt megállapítani, hogy egy-két kivételt leszámítva homályos nyomású, eléggé gondatlan kiállítású munkák voltak. Ámbár TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS vallomása szerint TÖLTÉSSY ISTVÁN a tanulásban nem sokra vitte, 1685. április 30-án kelt levelében mégis azt hirdette magáról, hogy egyszermind mind sculptor, mind fusor vagyok. (Csürös id. m. 128. l.) Debreceni könyvnyomtatói tevékenysége mindössze három évig tartott (1683—1685), ez idő alatt készült nyomtatványaikból mindössze 10 magyar és 9 latin munka ismeretes, köztük egy lőcsei mintára szerkesztett kalendárium. 1686 után elköltözött Debrecenből és Komáromban telepedett le, ahol I. József királytól 15 esztendőre szóló kizárólagos szabadalmat kapott lőcsei mintára szerkesztett (ad imitationem) kalendáriumok kiadására. A szabadalomlevél könyvkereskedőnek (bibliopola) nevezte, ámbár a valóságban csupán könyvkötő volt. A szabadalomlevél elnyerésekor már két esztendő óta adott ki kalendáriumokat szabadalom nélkül s a szabadalom megadásakor indokolásul az szolgált, hogy a benső zavarok miatt a lőcsei kalendáriumok nem juthatnak el a dunamelléki országrészekbe (ad partes cis et transdanubianas penetrare nequeundo), már pedig ezek a kalendáriumok nagy hasznára vannak a közönségnek.

TÖLTÉSSY ISTVÁN halála után özvegye folytatta a kalendáriumkiadást mindaddig, amíg azt SPEISER FERENC pozsonyi könyvkereskedő (bibliopola), helyesebben könyvkötő meg nem vásárolta tőle. Ez a SPEISER FERENC 1728. április 28-án III. KÁROLY királytól 10 esztendei újabb szabadalmat kapott a kalendáriumkiadásra, amit aztán 1738. szeptember hó 23-án, 1749. február 10-én és 1759. június 12-én újabb 10—10 esztendőre

sikerült meghosszabbíttatni, utóda SPEISER KERESZTÉLY azonban 1769-ben már csupán hat esztendőre kapta meg a szabadalmat.

SPEISER FERENC után STREIBIG JÓZSEF győri könyvnyomtató kapott kalendáriumkiadási szabadalmat, amikor Sopronból Győrbe költözött át. Ez a szabadalom 1731. január 2-án kelt s a vonatkozó kiváltságlevélben el van mondva, hogy STREIBIG JÓZSEF eredetileg Sopronban 1726-ban telepedett le s működését kalendáriumkiadással kezdte meg; minthogy azonban itt nem tudott boldogulni s gróf SINZENDORFF LAJOS győri püspök azzal biztatta, hogy Győrbe leendő átköltözése esetén rá fogja bízni az összes egyházmegyei kiadványok előállítását, Győrbe tette át székhelyét. E célból új szabadalomlevelet kellett kérnie s ezt már 1728-ban megette, amikor is eredeti szabadalomlevelének átírásán kívül azt is kérte, hogy tíz esztendő tartamára kalendáriumkiadási szabadalommal ruháztassék fel. Ezt meg is kapta oly módon, hogy tiszti címtárral bővített latin- és németnyelvű kalendáriumokat adhasson ki. Ezzel a szabadalommal a helytartótanács 1738. április hó 22-én kelt felterjesztése szerint csupán egy alkalommal élt s kevéssel utóbb meghalt. Mikor aztán SPEISER FERENC kezdett hasonló kalendáriumokat kiadni, STREIBIG JÓZSEFnek GERGELY nevű fia ez ellen óvást emelt, aminek kapcsán Győr vármegye STREIBIG GERGELY mellett foglalt állást azon indokolással, hogy SPEISER csupán a TÖLTÉSSY-féle kalendáriumok kiadására kapott szabadalmat s könyvkereskedő létére a fennálló törvényes gyakorlat szerint nem is adhat ki kalendáriumot. A helytartótanács viszont a pozsonyi városi tanács álláspontjára helyezkedett, amely azzal támogatta a SPEISER ügyét, hogy Pozsonyban van a főkormányhatóságok székhelye, itt laknak az előkelő főpapok és főurak, számos nemes fordul meg a városban, a tiszti címtáras kalendárium tehát itt jobban értékesíthető. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) A vita SPEISER javára dőlt el, mert az 1738. szeptember hó 23-án kelt királyi kiváltságlevél nem csupán eredeti szabadalomlevelét hosszabbította meg újabb tíz esztendőre, hanem azt a felhatalmazást is tartalmazta, hogy tiszti címtárral bővíthető (additis titulis Hungariae praelatorum, regni item baronum et magnatum supremorumque comitum comitatum ac civitatum nostrarum, necnon aulicorum nostrorum aliorumque dicasteriorum). STREIBIG GERGELY viszont tovább élt az atyja számára kiadott

szabadalommal, sőt tízévenként azt meg is újította, minek folytán utolsó szabadalma 1781-ben járt le.

LANDERER JÁNOS MIHÁLY pozsonyi könyvnyomtató kezdetben szabadalom nélkül adott ki kalendáriumokat s 1752. augusztus 9-én még azt vitatta, hogy a nyomdai szabadalom kalendáriumkiadásra is jogot ad, ezt pedig azzal indokolta, hogy kalendáriumkiadás nélkül a nyomdák nem tarthatók fenn, mert a kalendárium a legkeresettebb sajtótermék (in typographiis vel maxime calendaria sunt merces necessariae et currentes). 1753. február hó 1-én azonban maga is kalendáriumkiadási szabadalomért folyamodott s kérését azzal indokolta, hogy nyomdájában hét alkalmazottat kénytelen tartani s ámbár a helytartótanács és a kamara is foglalkoztatja, még sincs elegendő munkája. Kérése kedvező elintézészt nyert, mert 1753. november hó 26-án tízesztendei szabadalmat kapott, hogy „*Englischer Wahrsager*“ cím alatt magyar-, német-, cseh- és tót nyelvű kalendáriumokat adhasson ki, melyek a külföldi uralkodók családfáját tartalmazzák (genealogiam exterorum principum continens). Naptárait a győri kalendárium mintájára szerkesztette, minthogy azonban ez ellen a győri szabadalmazott könyvnyomtató óvással élt, az 1754. november hó 4-én kiadott királyi rendelet szabadalmának betartására kötelezte. (Helytartótanácsi levtár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.)

1755. december 9-én LANDERER LIPÓT budai könyvnyomtató is 10 esztendei szabadalmat kapott, hogy „*Vaticinium Sibillinum*“ cím alatt latin-, német- és tót nyelvű kalendáriumokat adhasson ki, melyek közül a nagyobbalakúak a magyarországi grófok, a középalakúak a bárók, a kisebbalakúak pedig a püspökök születésnapjait tartalmazzák. A szabadalom lejárta után LANDERER LIPÓT özvegye szabadalom nélkül folytatta a kalendárium kiadását, minthogy azonban ez ellen SPEISER KERESZTÉLY óvással élt, újabb tízesztendei szabadalomért folyamodott, amit 1771. szeptember 9-én meg is kapott.

EITZENBERGER FERENC pesti könyvnyomtató 1763. január hó 31-én kapott nyomdai szabadalmat s ugyanakkor „*Neu gregorianischer Zeit und Welt Kalender*“ cím alatt kalendáriumkiadásra is szabadalmat nyert. Ez utóbbi szabadalom tíz esztendőre szólt, nem is újították meg többé, a nyomda azonban szabadalom nélkül folytatta a kalendáriumkiadást.

Szabadalom nélkül adott ki negyedréttű latin kalendáriumokat a *nagyszombati jezsuita* nyomda, ezt azonban a helytartótanács 1764. október 17-én kelt felterjesztése szerint 1763-tól kezdve gyakorolta, amikor a kalendáriumszabadalmak még nem voltak szokásosak, s e gyakorlat ellen soha nem emeltek kifogást. Ugyanezt a gyakorlatot folytatta a kassai jezsuita nyomda is, amiről szintén a helytartótanács idézett felterjesztéséből értesülünk. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) Szabadalom nélkül adtak ki kalendáriumokat a pozsonyi PATZKÓ-, a pesti ROYER- és a pécsi ENGEL-nyomdák, amelyek közül azonban csupán a PATZKÓ kalendáriumai értek el nagyobb forgalmat.

Mikor Mária Terézia közművelődési jellegű reformjai kapcsán 1774-ben a bécsi tudományos akadémia megalapításának a terve is felmerült, a kalendáriumkiadásnak a birodalom egész területén leendő monopolizálásával akartak számára állandó jövedelmi forrást biztosítani. Az eszme HELL MIKSA magyarországi származású volt jezsuitától eredt, ki az udvari tanulmányi bizottság megbízásából 1774. május 30-án készült el az akadémia felállítására vonatkozó tervezetével. HELL MIKSÁVAL egyidejűleg HESS IGNÁC bécsi egyetemi tanár is készített akadémiai tervezetet, mely az akadémia anyagi feltételeit a könyvnyomtatók és könyvkötők megadóztatásával kívánta biztosítani. Minthogy HELL MIKSA tervezete életrevalóbbnak látszott, a felállítandó bécsi tudományos akadémia számára már 1774. november hó 18-án kiállították a privilegium impressorium privativumot, amely azonban az előadandó okoknál fogva soha életbe nem lépett. (SCHLITZER: *Gründung der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien*. Sitzungsberichte der Philos. Histor. Klasse Bd. 197. Abhandlung 5.)

A tudományos akadémia tervezetével egyidejűleg a kalendáriumügy reformjára is tervezetet készített HELL MIKSA (*Patriotischer Plan die Verbesserung des Kalendariums betreffend*), amely abból indult ki, hogy közművelődés emelése szempontjából rendkívül nagy jelentősége van a kalendáriumnak (welches in dem ganzen Staatskörper nicht anders als die Nahrung und Erhaltungssäfte in einem menschlichen Körper alle Teile hindurch cirkulieren), mert azt minden rendű és rangú ember egyaránt olvassa (von allen Klassen und Ständen der Menschen von Baurh bis zur grössten Noblesse gelesen und gebraucht wird)

s innen meríti ismereteit. A kalendáriumokban viszont rendkívül sok a teljesen értéktelen anyag, ami mindaddig így fog maradni, míg a kalendáriumkiadás a tisztán üzleti haszonra néző könyvnyomtatók kezén marad. Ezen csupán úgy lehet változtatni, ha a kalendáriumkiadás teljesen az újonnan felállítandó tudományos akadémia kezébe kerül (dass dieses Kalendarium von den Mitgliedern der zu errichtenden gelehrten Akademie der Wissenschaften als ihre eigene Sache gezogen werden müsse), miáltal egyszersmind az akadémia működéséhez szükséges anyagi eszközök is biztosíthatók (die Revenuen von Kalenders zum Funde der Akademie angewiesen werden soll).

Mint hogy ez a tervezet Magyarországot is érintette, az udvari tanulmányi bizottság 1774. december 19-én átírt a magyar kancelláriához s a bécsi akadémia felállításának rövid érintése mellett bőségesen kifejtette az akadémia és a kalendáriumok közötti szorosabb kapcsolat szükségét. Nevezetesen hogy ilyen módon jobbakká és hasznosabbakká fognak válni, az előállítás továbbra is a hazai nyomdák kezén marad s az eladási árak változatlanul fennmaradnak. A naptárakon kívül az almanachok kiadása is a bécsi tudományos akadémia monopóliumává válik, amely ezek kelendőségét tetszetősebb kiállítással (durch verschiedene Verzierungen, Vignetten) s értékesebb tartalommal fogja biztosítani. Ezek előadása után az udvari tanulmányi bizottság azon reményének adott kifejezést, hogy a magyar kancellária elő fogja mozdítani a terv megvalósítását, egyszersmind azonban jelentést kért a magyarországi kalendáriumszabadalmakról, az évenként előállított példányokról s azok piaci forgalmáról. (Kancelláriai levéltár, 1774. évi 6325. sz.) Ezt az átiratot a magyar kancellária 1774. december 28-án másolatban átküldte a helytartótanácsnak, a helytartótanács véleményadás céljából a pozsonyi tanulmányi bizottsághoz tette át. Az erre vonatkozó véleményes jelentést a kancellária 1775. február hó 27-én terjesztette fel, amely szerint Magyarországon olyan sokféle kalendáriumot állítanak elő, hogy azok egy központban leendő szerkesztése nagy nehézségekkel járna, forgalomba hozataluk pedig túlságosan költséges lenne. De a magyar alkotmány szellemével is ellenkeznek, ha az iparüzési szabadságot korlátoznák s a könyvnyomtatók és könyvkötők adózási képessége is annyira csökkenne, hogy ebből komoly bajok származhatnának. Végül,

amint más országokban a hazai tudományos akadémiák céljaira vannak rendelve a kalendáriumok, úgy Magyarországon is hasonlóképen kellene lenni. A pozsonyi tanulmányi bizottság véleményét a helytartótanács és a kancellária egyaránt magukévá tették s a kancellária egyenesen azt kérte, hogy a bécsi akadémia monopóliuma ne terjesztessék ki Magyarországra, hanem e helyett itt is tudományos akadémia állíttassék fel a nevezett jövedelemforrás lekötésével, amit teljesen indokoltá tenne a nagyszombati egyetem újjászervezése, aminek kapcsán a tudós emberek száma állandóan gyarapodik. (Kancelláriai lev. 1775. évi 1282. sz.) Ez előterjesztésre 1775. március 24-én a legfelsőbb helyről csupán azon utasítás érkezett a kancelláriához, hogy hajtassa végre a kalendáriumszabadalmak, az évenként előállított kalendárium-példányok és azok piaci forgalmának összeírására vonatkozó rendelkezést, amire nézve a kancellária azonnal fel is hívta a helytartótanácsot, ami aztán 1775. október 2-ára elkészült s táblázatos kimutatásba foglalva került a kancellária elé.

A cseh-osztrák kancellária 1775. április 15-én küldte meg a magyar kancelláriának a monopolizált kalendáriumkiadásra vonatkozó tervezetet, amelyet a kancellária május 5-én továbbított a helytartótanácshoz. (Kancelláriai lev. 1775. évi 1991 sz.) E szerint a hazai nyomdák tovább is foglalkozhatnak kalendáriumok előállításával, de csupán annyi előállítási költséget számíthatnak fel, amennyiben a kalendáriumügy központi igazgatójával (Direkteur des Kalender-Weesens) előzetesen megállapodtak. Kalendáriumárusítással csupán az a könyvkötő foglalkozhatik, kit erre a célra a kalendáriumügy központi igazgatója kijelöl, kalendáriumkötéssel azonban más könyvkötők is megbízhatók, akik 10—20% árengedménnyel bizományba kaphatnak az akadémia pecsétjével ellátott kalendárium-példányokat. A kalendáriumárusítással megbízott könyvkötő negyedévenként köteles elszámolni az üzleti forgalomról és a szükséghez képest kötött példányok előállításáról is gondoskodni tartozik. Az 1776. évi kalendáriumok még a régi formában adhatók ki, az 1777. évi kalendáriumok szövegét azonban már Bécsben fogják megállapítani. Az 1775. május 5-iki kancelláriai rendeletre a pozsonyi tanulmányi bizottság 1775. október 2-iki ülésén foglalkozott a megküldött tervvel és SKERLE CZ FERENC előadása alapján úgy határozott, hogy a kalendáriumügy monopolizálására vonatkozó

aggályait tovább is fenntartja s azon véleményének adott kifejezést, hogy a könyvnyomtatókat és könyvkötőket meg kellene hagyni eddigi jogosítványaik gyakorlatában (in praehabito usu privilegiali impressionum et distractionum calendariorum priori et antiquo relinquere). Ezt az álláspontot a helytartótanácsön kívül a kancellária is osztotta s ÜRMÉNYI JÓZSEF előadása alapján 1775. október hó 23-án azon javaslatot terjesztette elő, hogy a bécsi tudományos akadémia felállítása esetén a magyarországi kalendáriumok monopolizálása helyett más alapból utaljanak át e célra megfelelő segélyösszeget (congruum ex parte Hungariae partiumque eidem adnexarum subsidium potius ex alio convenienti fundo benigne resolvere dignetur). Ez a javaslat a legfelsőbb helyen is jóváhagyást nyert, mert az 1775. december hó 9-iki kancelláriai rendelet már arról értesítette a helytartótanácsot, hogy a kalendáriumok monopolizálása helyett a bécsi tudományos akadémia céljaira az akadémia működésének megkezdésétől kezdve a tanulmányi alapból évi 4000 forint utaltassék át azon kikötéssel, hogy az akadémiának magyar tagjai is lesznek s az akadémia működéséről a kancellária évről-évre jelentést fog kapni (ex parte academiae Cancellariae successivis temporibus de statu ipsius academiae eiusdemque progressibus, consequenter quid utilitatis in regnum quoque Hungaricum derivetur relationes fiant). A kiadandó naptárakra vonatkozóan azonban továbbra is fenntartandónak vélte azt, hogy azok kijavítása és megfelelő szövegekkel való ellátása a bécsi akadémia feladata, mert ez úton a közönség körében hasznos ismereteket lehet elterjeszteni (hacque ratione utiles notiones eruditaeque observationes insensibiliter vel cum usu calendariorum in publicum dimanant), csupán ilyen kalendáriumokat legyen szabad a jövőben előállítani és áruba bocsátani. (Kancelláriai levél. 1775. évi 5435 sz.)

A kalendáriumkiadás monopolizálása ellen indított harc ily módon Magyarországot illetően megnyugtató megoldáshoz jutott, a tanulmányi alapra azonban új teher hárult, melyet a kalendáriumkiadási szabadalmakért beszedett díjakkal kívántak ellensúlyozni. Erre azonban nem került a sor, mert a kalendáriumkiadás monopóliuma a bécsi kiadók érdekeit is sértette s a királynő végül is kénytelen volt a bécsi tudományos akadémia tervét elejteni, minek következtében a kalendáriumkiadás monopóliu-

mát sem lehetett megvalósítani. Magyarországot illetően az 1777. évi augusztus hó 20-án kiadott norma írta elő a kalendáriumkiadás jövő menetét, amely szerint SPEISER KERESZTÉLY szabadalma a tiszti címtáras kalendáriumokra korlátoztatott, más kalendáriumok kiadására pedig az egyetemi nyomda kapott felhatalmazást azzal, hogy az innen származó jövedelmek az egyetemi nyomda javára fordítandók. A szabadalmazott nyomdák azonban felhatalmazást kaptak, hogy szabadalmuk lejártáig élhessenek jogukkal s az összes szabadalmak lejártáig más nyomdák is adhassanak ki kalendáriumokat, de ezek sem tiszti címtárat, sem pedig tudományos jellegű értekezéseket nem tartalmazhatnak s teljesen mellőzniök kell azokat a népies jellegű történetkéket, amelyek nem csupán értéktelenek, hanem káros hatást is gyakorolnak. (Helytartótanácsi levél Miscellanea 58 cs. 302 sz.) E norma értelmében SPEISER KERESZTÉLY 1777. augusztus 30-án tízesztendei szabadalmat kapott, hogy latin-, német-, magyar- és tótnyelvű tiszti címtáras kalendáriumokat adhasson ki, de köteles legyen a tudományos tartalmú cikkeket egyetemi tanárokkal előre megállapított tiszteletdíj ellenében megírtni, a kész szövegeket az egyetemi tanács és a helytartótanács bírálata alá bocsátani, és a jóváhagyott szövegeket az egyetemi nyomdában előállíttatni. Ezzel a szabadalommal tíz esztendőn át élt SPEISER KERESZTÉLY, ekkor azonban tőle is megvonták a szabadalmat, mert a helytartótanács 1788. június 8-iki leirata értelmében 1789-től kezdve kizárólag az egyetemi nyomda adhatott ki címtáras kalendáriumokat. (PITROFF: *Győri sajtó története* 13. l.)

A kalendáriumok monopolizálása ügyében tett kísérletnek az eredménye volt az a táblázatos kimutatás, melyet a kancellária 1775. március hó 24-én kelt rendeletére állíttatott össze a helytartótanács a városoktól és vármegyéktől beküldött jelentések alapján s amely a helytartótanács levéltárában maradt fenn. (Miscellanea 58 cs. 302 sz.) A kimutatás nem tekinthető teljesnek, mert nem minden vármegye tett eleget adatszolgáltatási kötelezettségének. Minthogy azonban kalendáriumelőállításal csupán a városokban megtelepedett nyomdák foglalkoztak, s a városok eleget tettek a felhívásnak, a táblázatos kimutatás alapján tiszta képet nyerünk arról, hogy hol állítottak elő kalendáriumokat. Csupán a kalendáriumok példányszámáról nem kapunk

teljes képet, mert a pesti EITZENBERGER- és ROYER-, továbbá a kassai LANDERER-nyomdák nem jelölték meg az előállított kalendáriumok példányszámát. A legnagyobb példányszámmal a pozsonyi LANDERER-nyomda szerepel a kimutatásban, amely évenként 8000 tizenhatodréttű, 6000 harminckettedréttű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő. Utána SPEISER pozsonyi könyvkötő következett, aki 11.000 negyedréttű, 3000 tizenhatodréttű és 1000 tiszti címtáras kalendáriumot készíttetett a pozsonyi PATZKÓ-nyomdában. PATZKÓ a saját kiadásában 6000 tizenhatodréttű, 6000 huszonnegyedréttű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő. A budai LANDERER-nyomda 5000 negyedréttű, 1000 tizenhatodréttű és 2000 harminckettedréttű kalendáriumot állított elő évenként. Közel állott hozzá a győri STREIBIG-nyomda, mely 2400 negyedréttű, 1000 nyolcadréttű, 2000 huszonnegyedréttű és 1600 harminckettedréttű kalendáriumról számolt be. Kisebb példányszámot mutattak ki a nagyszombati egyetemi nyomda és a pécsi ENGEL-nyomda, amely utóbbi csupán 100 tizenhatodréttű kalendáriumot állított elő. A kimutatásban feltüntetett számok alapján összesen 62.700 volt az évenként előállított kalendáriumok száma s ha e számhoz még hozzávesszük a kassai LANDERER-, valamint a pesti EITZENBERGER- és ROYER-nyomdákban előállított kalendáriumokat, közel 70.000-re becsülhető az évenként előállított kalendáriumok száma, amely számban nem foglaltatnak benn az Erdély területén előállított kalendáriumok. Ugyanazon kimutatás szerint a könyvnyomdák nyersen adták el a könyvkötőknek a kinyomott kalendáriumokat, akik kötés után hozták forgalomba azokat. Sajnos, a kimutatásnak ez a része nem teljes, mert a vármegyék közül számosan nem tettek eleget bejelentési kötelezettségüknek s ennek tulajdonítandó, hogy a kimutatás csupán 49.789 forgalomba került példányról számolt be. A pozsonyi LANDERER-nyomda beszámolója szerint évenként többszáz példány eladatlan maradt, de alig hihető, hogy a kinyomott példányok ezrei maradtak volna eladatlanul, mert ez esetben a kiadók alig ragaszkodtak volna oly szívósan ez üzletághoz. A valószínűség tehát a mellett szól, hogy az előállított példányok kevés kivétellel forgalomba is kerültek s ennek következtében a kalendárium tekinthető a XVIII. század legkeresettebb könyvének.

A könyvkötők által forgalomba hozott kalendáriumok árára nézve a táblázatos kimutatás részletes adatokat tartalmaz, ezek azonban annyira különbözők, hogy közös nevezőre alig hozhatók. A kalendáriumárakra mindenestre befolyással volt a kötés minősége, amire nézve a táblázatos kimutatás nem tartalmaz adatokat. Figyelemreméltó azonban a táblázatos kimutatás azon része, mely a kalendáriumárusítással foglalkozó könyvkötőket tünteti fel, mert ebből megállapítható, hogy a legtöbb könyvkötő Komáromban lakott és ezek évenként több mint 7000 kalendáriumot hoztak forgalomba. Amint tehát a XVIII. században a kalendáriumelőállítás székhelye Pozsony volt, úgy tekinthető a naptárforgalom központjának Komárom. Nagyobb mennyiségű kalendáriumot hozott még forgalomba Kecskemét is, ahonnan évenként több mint 4000 kalendárium került piacra. Ezeket a kalendáriumokat a könyvkötők természetesen főleg a vásárokon hozták forgalomba, mert ott lehetett azokat a legjobban értékesíteni.

A naptárkiadás üzleti részét illetően a táblázatos kimutatásban is találunk adatokat, sokkal jobban értékesíthető azonban e tekintetben az, amit SPEISER KERESZTÉLYnek 1774. szeptember hó 28-án LANDERER JÁNOS MIHÁLY elleni beadványa tartalmaz. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58 cs. 302 sz.) E szerint SPEISER KERESZTÉLY hat ív terjedelmű negyedréta alakú kalendárium tízezer példányban történt előállításáért 460 forintot fizetett a nyomdának, a tizennégy ív terjedelmű tisztí címtáras kalendárium kétezer példányban történt előállításáért pedig 180 forintot. Ugyanazon beadvány szerint a negyedréta alakú kalendárium százát 6 forinton árusította, amiből az következőnek, hogy a nyomási költség csupán úgy térült meg, ha 7—8000 kalendáriumot tudott eladni. Ezzel szemben azonban felhozza, hogy az előállított példányokból átlag 100 forint értékű eladatlan maradt s a hitelbe vásároló könyvkötőknél is sok pénze veszett el. Ha ez az állítása a valóságnak megfelelő lett volna, akkor aligha védekezett volna olyan szívósan LANDERER JÁNOS MIHÁLY ellen, aki kalendáriumkiadási szabadalmát a maga számára akarta megszerezni s e célból hajlandó volt 400 forintot jótékony célra felajánlani.

A kalendáriumok nagy kelendőségét nem a szoros értelemben vett naptári rész, hanem azok a gazdasági és gyógykezelési

tanácsokat, rendkívüli események leírását és újsághíreket tartalmazó részek biztosították, amelyek széleskörű érdeklődésre tartottak számot. Ezek a részek egyáltalán nem állottak irodalmi színvonalon, sőt megbízhatóságukhoz is szó fért, az olvasóközönség körében azonban a kalendáriumok ezért lettek és maradtak népszerűek. Különösen a SPEISERÉK kiadásában megjelent pozsonyi magyar kalendáriumok tűntek ki e téren, amelyek ezáltal mintegy úttörői lettek a későbbi hírlapoknak. A közölt hírek túlnyomóan külföldi eseményekről számoltak be, de magyarországi vonatkozásúak is találhatók közöttük. Az 1752. évi kalendáriumban többek között a következők olvashatók: „Pesten és Budán 4. Augusti mind a két királyi és tsászári fölség 24 hajóknak kísé- résekkel elérkezett, holott a hadi nép, a nemesség és a városi polgárság a Dunának egyik részén parádát tevén estve 8 órakor, a második paráda pedig a kapunál a második máramarosi só- oszlopnál tartattatván bekísértetett. A következő napon hadi exercitium lévén a rátság az ő gyors serénységével igen nagyon kedveltette magát Öfelségénél. És onnét Öfelsége ment Budára, azután Gödölyöre M. Gróff Grassalkovich Antal camara praeses jószágára.“ A külföldi hírek közül figyelemreméltó az 1760. évi kalendárium következő közlése: „Lengyelországban lévő sidók mostanában két részre osztattatnak, talmudikusokra és anti- talmudikusokra, ezek az antitalmudikusok a Lengyelország fel- séges királynak és primásának alázatosan nyújtott memoriáli- sokban vagy levelekben erős tévelygéseket sidó hiteket elhagy- ván, az igaz Isten fijához az eljött Krisztushoz fordulván azt kérik, hogy a római igaz szent ekklesiának kegyes kebelében és az egész Lengyelországnak az ő polgári társaságában bévétessenek, amint szintén mások.“ Ezek ellen az újsághírek ellen a cen- zúrának nem volt kifogása, annál inkább üldözte azonban azo- kat a népies jellegű részeket, amelyek nem szolgálták a felvilá- gosodás ügyét. Éppen ezért már az 1770. január 12-iki hely- tartótanácsi rendelet utasította a helyi cenzorokat, hogy gondo- san ügyeljenek arra, nehogy haszontalan és erkölcsrontó törté- retkéik, helytelen megfigyelések és téves értelmezések kerüljenek a kalendáriumokba és általában semmi illetlent és megbotránkoz- tatót ne tartalmazzanak (nihilque, quod incongruum, indecens et scandalosum esset, eis adjeciatur). Ezek a közlemények indították HELL MIKSÁT is arra, hogy a kalendáriumok szükségessé vált

reformjára felhívja a figyelmet, ami azonban az előadottak szerint nem járt eredménnyel. Változást e téren csupán a közművelődés nagyobb elterjedése teremtett, aminek eredményeként a kalendáriumok olvasóközönsége az alsóbb társadalmi osztályokból került ki, amelyek igényeit tovább is kielégítette azok tartalma.

GÁRDONYI ALBERT.